

спричинивши низку інтелектуальних, культурних, видавничих та релігійно-обрядових ініціатив. Традиція читання, коментування і тлумачення Святого Письма під впливом реформаційних ідей перестала бути прерогативою духовних. Миряни дедалі частіше втягувалися у цей процес, стаючи активними його учасниками по обидва боки амвону. Церковна проповідь перетворювалася на частину релігійної практики, звичну справу, повсякдення релігійного життя.

Halyna Chuba

PROTESTANT HOMILIES AND THE DEVELOPMENT OF RUTHENIAN CHURCH SERMONS FROM SECOND HALF OF THE XVI CENTURY THROUGH THE FIRST HALF OF THE XVII CENTURY

Increased interest in the Divine Word, as well as the development of church sermons in Western Europe found their reflection in the Orthodox word, causing a series of intellectual, cultural, editorial and church ritual initiatives from the second half of the XVI century to the first half of the XVII century. The main directions of this influence have been outlined in the proposed article.

Валери Жероними

ЮРИЙ КРИЖАНИЧ ОБ ОБРЯДЕ КРЕЩЕНИЯ ПО КИЕВСКОМУ БОГОСЛОВИЮ

В общем споре о необходимости в Московии перекрещивать тех, кто был крещен по латинскому обряду, Крижанич пишет целый трактат о его законности. Трактат написан в форме пространного диалога между двумя лицами: русским Богданом и хорватом Милошем. Последний, отождествляемый с автором, показывает знание морального богословия от греческих отцов до новых теологов. Цитируя киевскую православную литературу — Печерский патерикон, Требник Петра Могилы и трактат «Мир с Богом человеку» Иннокентия Гизеля, — Милош/Крижанич приводит конкретные примеры правомерности трехкратного обливания во время крещения. Крижанич также отме-

чает, что большинство известных украинцев, живущих в тогдашней Москве, были крещены по римско-католическому обряду. Крижанич написал свой трактат в 1666–1667 гг. во время ссылки в Тобольске.

В славянском мире хорват Юрий Крижанич (1618–1683) известен своими политологическими и языковедческими трудами, большую часть которых он написал в тобольской ссылке ¹. Ему принадлежат также богословские трактаты ², из которых интереснейшим является текст о законности латинского крещения «*Об светом крещении*» ³ (рукопись этого сочинения сегодня хранится в ГИМ ⁴). Трактат посвящен спорам о практике перекрещивания в Московии лиц, крещенных по латинскому обряду (то есть обливанием, а не погружением), которая продолжалась даже после того, как на Соборе 1666–1667 гг. был осужден Стоглав ⁵. До этого перекрещиванию подлежали не только немцы-протестанты и католики, но и нерусские православные — греки, сербы, румыны, украинцы и белорусы ⁶.

Хотя труд не датирован автором и даже не подписан им, сочинение можно отнести к началу 1670-х: в нем Крижанич цитирует «*Жезл правления*» Симеона Полоцкого ⁷ и «*Мир с Богом человеку*» Иннокентия Гизеля ⁸, а сам хорват был освобожден в 1676 г. То, что текст написан именно Крижаничем и именно во время ссылки, не подлежит сомнению: кроме характерных особенностей языка и письма,

¹ Крижанич Ю. *Собрание сочинений*. Вып. 1–3. Москва, 1891–1893; Крижанич Ю. *Политика* / Подг. к печати В. В. Зеленин, перевод и комментарии А. Л. Гольдберга. Москва, 1965; Krizanic J. *Sabrana djela*. T. 1–2. Zagreb, 1983–1984.

О полной литературе о Крижаниче до 1974 г. см.: Goldberg L. A., Golub I. *Juraj Krizanic (1618–1683), russophile and ecumenic visionary*. The Hague-Paris, 1976; от 1974 до 1979 гг.: Golub I. *Bibliografija o Jurju Krizanicu*. Historijski Zbornik. 1978–1979, t. 31–32. S. 325–329; от 1980 до 1992 гг.: Golub I. *The Slavic vision of Juraj Krizanic*. Zagreb-Dubrovnik, 1993. О жизни и творчестве Крижанича см.: Белокуров С. А. *Юрий Крижанич в России: из духовной жизни московского общества XVII в.* Москва, 1902; Jagic V. *Život i rad Jurja Krizanica // Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti*. T. 28. Zagreb, 1918; *Radovi o životu i djelu Jurja Krizanica*. T. 1–5. Zagreb, 1981–1990.

² *Толкование исторических пророчеств (1672–1674 гг.)* // Собрание сочинений. Вып. 2. Москва, 1892; *Обличение на Соловецкую челобитну (1675 г.)* // Собрание сочинений. Вып. 3. Москва, 1893. С. 83–164; Крижанич Ю. *О превертстве беседа (1675 г.)*: Сочинение Юрия Крижанича «Беседа о суеверии» / Текст, перевод и комментарии Ю. П. Аввакумова // Богословские труды. Т. 27. Москва, 1985. С. 220–256.

³ Крижанич Ю. *Собрание сочинений*. Вып. 3. Москва, 1893.

⁴ Государственный исторический музей (Москва), № 284. См.: *Описание славянских рукописей московской синодальной библиотеки*. Москва, 1862. С. 397–404.

⁵ В 17-й главе Стоглава читаем: «А детей бы крестили в церквах по уставу и по преданию святых апостол и святых отец. А не обливали водою, но погружали в три погружения. А крещали бы детей по священным правилом достоверно, якоже есть писано».

⁶ Опарина Т. А. *Воссоздание Немецкой слободы и проблема перекрещивания иностранцев-христиан в России* // *Патриарх Никон и его время*. Сб. науч. трудов / Ред. Е. М. Юхименко. Москва, 2004. С. 67.

⁷ *Жезл правления*. Издан большим московским собором 1666–1667 гг. против раскольников, в граде Москве в лето 1667.

⁸ *Мир с Богом человеку, или покаяние Святое примиряющее Богови человека, учением от Писания Святого и Учителей Церковных собранным*. Киево-Печерская лавра, 1669 г.

в нем подчеркнуто ссыльное положение автора в Тобольске. Кроме того, текст составлен в форме диалога-спора между русским Богданом и южнославянским Милошем, а такой прием Крижанич уже употреблял в своих знаменитых «*Беседах о правлении*», то есть в так называемой «*Политике*»⁹.

В трактате, о котором пойдет речь, русский Богдан говорит своему южнославянскому собеседнику:

О Милошу, аще ты тако умреш, погребсти тебе хотет безчестно, јако церкву скотину. Ты нине от глада, от наготы и от срамоты погибаеш. А прекрестившисе, был бы ты хлиба сит, и одивен. Нине ты јеси всим мерзок; и зовут те јеретиком. А прекрещен был бы ты всим драг и честен. Тако теби живущему умрити будет в силке. А прекрещен был бы ты пожалован, къ Москве взят, на покојно житје. Тамо бы ты могел своим промыслом и пинез нажити¹⁰.

Таким образом, трактат, по сути, является ответом Милоша, доказывающего полную правоту латинского крещения, для чего Крижанич подает обширные сведения из патристики и современного славянского богословия. Следует напомнить, что хорват воспитывался в иезуитской среде Западной Европы (в Загребе, затем Граце, Болонье и Риме) и не раз полемизировал на теологические темы, о чем свидетельствует его работа «*Disputationes theologicae*»¹¹, а также найденная в библиотеке Сильвестра Медведева копия с книги Беллярмина «*De arte bene moriendi*», выполненная рукой Крижанича¹².

В 13-й главе хорват доказывает, что поскольку Собор 1667 г. осудил Стоглав и постановления Освященного собора 1620 г. при патриархе Филарете о признании католического крещения недействительным¹³, то больше нет никакого юридического основания требовать от прибывающих в Москву украинцев, чтобы они перекрещивались, хотя, как замечает Богдан, это тогда еще было широко принято. К тому же, Крижанич приводит примеры из украинских богословских книг, где, по его мнению, ясно излагается, что крещение обливанием равноценно крещению погружением: использованы «*Патерик Печерский*», Требник Петра Могилы и «*Мир с Богом человеку*» Иннокентия Гизеля. Из «*Патерики*» в качестве примера приводится текст о крещении князя Владимира:

В Кијеву јест напечатан Патерик Пешчерски: и в ньѣм на листу 68 образ: како јест блажены царь Владимир крещен. Написаша Владимира сидѣща в купели: а съ верха обливајет јего јереј водою. То обоје нит въ истине было: да

⁹ Крижанич Ю. *Политика*. Разговоры русского Бориса с хорватом Хервоем начинаются в третьей части произведения, в 7-й главе.

¹⁰ Крижанич Ю. *Об свете крещению*. С. 5–6. Соблюдаю орфографические особенности подлинника (в частности употребление латинского j), за исключением акцентов над гласными и буквы ъ.

¹¹ К числу его произведений богословского характера можно отнести и перевод на латинский язык напечатанной в 1643 г. московским Печатным двором Кирилловой книги (*Bibliotheca Schismaticorum universa*); рукопись хранится в римских архивах.

¹² Golub I. *Biografska pozadina Krizanićevih djela // Život i djelo J. Krizanica*. Zagreb, 1974. S. 71.

¹³ Макарий (Булгаков), митрополит. *История русской церкви*. Т. II. Düsseldorf, 1969. С. 24.

бы Владимир был и погружан, и обливан. Али кијевски богослови то уми-селно тако написаша: хотеши тим на разум подати, јако то обоје јест једнако добро: и груженје, и обливанје ¹⁴.

На самом деле, «на листу 68» о крещении князя Владимира не упоминается, однако на 168-м листе первого издания «*Патерики*», в житии преподобного Агапита, помещена гравюра, изображающая крещение ¹⁵. Крижанич явно ошибся в указании страницы и личности крестящегося, однако само изображение показывает двусмысленное крещение: иерей обливает армянина, который сидит в купели, в воде по пояс (см. ил. № 1). Такое же изображение крещения видим на французской картине начала XVI в. (см. ил. № 2): архиепископ обливает короля франков Хлодвигу, стоящего в купели на коленях. Здесь не может идти речь о западном влиянии на киевскую гравюру, так как и русская лицевая традиция, подобно византийской, также изображала крещение обливанием (ср. ил. № 3–4: крещение князя Владимира в Радзивилловской летописи и крещение болгарского царя Бориса в хронике Иоанна Скилицы).

Используя Требник Петра Могилы, Крижанич, с некоторыми языковыми изменениями, почти дословно переписал отрывки о допустимости обливания в силу местных традиций разных церквей:

Требник	Об светом крещению
Съвершение святое, якоже погружением всего в воде, сице и облянием водой от верху главы, чрез все тело съвершено бывает. Но убо каяжда церковь, или первый, или второй крещения образ, якоже от древних времен съдержати обыче, да съдержит. Точию опасно да хранит, еже трижды погружати, или трижды обляети крещаемого... ¹⁶	Свето ди крещенје, јако погруженјем всего в воде, тако и облитјем водою, от верха главы чрез все тело, совершено бывајет. Алити всака церков, или первы, или вторы крещенја образ јако от древних времен держати обыче, тако да держит. Токмо се опасно да хранит: да трижды Погрузит, или да трижды Облијет оног, јего же крестит.
Но аще и главу из чрева испустить, и въ беде см(е)ртной будетъ, да кр(е)щенно будетъ въ главе: и аще посемъ живо изъ чрева изыйдетъ, не подобает вторицею кр(е)стити его, уже бо кр(е)щенно естъ ¹⁷ .	Дете, аще главу из материна тела испустит, и во смертној страхоте будет: да будет крещено въ главе (на главе). И аще потом живо от матере изидет, не подобајет јего опет крестити, юже бо јест крещено ¹⁸ .

¹⁴ Крижанич Ю. *Об светом крещению*. С. 50–51.

¹⁵ Патерик или Отечник Печерский: *Житие преподобного отца нашего Агапита врача безмездного, иже исцеляше молитвою недушных, подавая тем зелье от своего брашна, и армянина врача спасе*. Киев, 1661. С. 168. Странно, что скрупулезный Крижанич ошибся: Владимир не был печерским отцом, а его крещение не могло фигурировать в «*Патерики*».

¹⁶ *Евхологион або Требник Митрополита Петра Могилы*. Київ, 1646 / Фотопередрук Олексі Горбача. Рим, 1988. С. 29.

¹⁷ Там же. С. 30.

¹⁸ Крижанич Ю. *Об светом крещению*. С. 51.

Ссылаясь на Петра Могилу, Крижанич, однако, не упоминает, что в одной из киевских книг также показано крещение обливанием — в изображении крещения евнуха ¹⁹: св. Филипп крестит стоящего на коленях (см. ил. № 5). Сам акт стилизован в жесте обливания-благословления, что подтверждает замечание Крижанича об отсутствии «реализма» в изображении таинства.

Приведенный Крижаничем отрывок из книги Гизеля апеллирует к силе традиций, а также обязательности крещения обливанием младенцев, чьей жизни угрожает опасность при трудных родах:

Мир с Богом человеку	Об светом крещению
Имат же быти воды толико, елико мощно в ней быти погружению трикратному, или поне омовению, люб возлиянию трикратному, аще и малому на крестящагося, по обычаю коея страны, паче же в скудости воды. ... егда неудобное будет рождение, отроча же в утробе матерней, близ смерти сущее, показало бы главу точию, или ину начальнойшую телеси часть, являющую отроча быти живо, тогда убегаючи беды смертной на отроча, имат есть абие крестити баба, или кто либо, поливая ону часть яже бы ся показала ²⁰ .	К сеь тајне ди потребна јест вода. А воды тулико, кулико можно въ нъей быти Погруженю трикратному: или кончи Обмивеню, любо Облиту трикратному, хотя и малому, на оного јегоже крестет: по обычаю коея страны: пачеже при скудности воды. И јегда бы ди дете из материны утробы показало главу токмо, или ину начальнијшу тела часть: тогда је имат абје крестити баба, или ктолибо, поливая ону част, јаже бы се показала ²¹ .

Дальше Крижанич подчеркивает то противоречие, что раз в Москве свободно продаются «*Патерик Печерский*», Требник и книга Иннокентия Гизеля, пользуясь успехом у московского духовенства, следовательно, религиозные власти не могут отказаться от их содержания, то есть фактически его одобряют, этим самым одобряя и разные виды крещения. В дополнение автор приводит пример из русского Пролога, в котором св. Вукол крестит кроплением, что подтверждает и «*Жезл правления*» Симеона Полоцкого с житием Власия/Вукола:

Пролог, 3 февраля	Жезл правления	Об светом крещению
В той же день память с(вя)таго Власия, иже и Вуколь именовася. Христовъ же мученик всехъ веровавшихъ от таковаго коноба кропивъ, и крести их	М(у)ч(е)никъ хр(и)стовъ Власій иже Вуколь именовася, веровавшаяъ кропивъ водой от коноба в нем же сам варень бѣше, крести их во имя с(вя)тыя Троицы.	Жезел управленья повтаряет, приводит и укрепляет тоже Светого Вукола крещенје, сими ричми: Мученик ди Христов Власиј (јуже и Вукол именовася) веровавшаяъ кропив водою от коноба, въ нѣм же сам варен бѣше, крести

¹⁹ См. Книгу деяний святых апостолов, 8:26–40.

²⁰ *Мир с Богом человеку*. Л. 110–110 об.

²¹ Крижанич Ю. *Об светом крещению*. С. 51.

Пролог, 3 февраля	Жезл правления	Об светом крещению
во имя с(вя)тыя Троицы ²² .	Зри в Пролозе февруариа в 3 д(е)нь ²³ .	жих во имя с(вя)тыя Тројицы. Прелог феврара въ 3 ²⁴ .

После приведения примеров из упомянутых книг Крижанич вспоминает и конкретных людей, утверждая, что многие украинцы высокого духовного звания, бывающие или проживающие в Москве, были крещены обливанием:

Преосвещены Г(о)с(по)дин епископ Баранович јест уписан въ сем послиднем освещеном Московском Полуповсудном Собору. [...] На том же собору быша и нине на Москве живут, велечестни отци, Епифаниј, и Симеон, и ини белоруски Андрејевского монастыря отци. И таможе живет велепочтованы г(о)с(по)дин Протопоп Глуховский. Тих ако бы кто опитал об крещению: вем јако быху отвещали и признали: јако и сами по большеј части, быша обливани и самиже иних обливая крестиша²⁵.

Из сказанного можно сделать вывод, что Крижанич был хорошо знаком с украинскими кругами в Москве. Нет следов прямых контактов Лазаря Барановича с Крижаничем во время его пребывания в Нежине в 1659 г., однако хорват откуда-то знает, что черниговский архиепископ присутствовал на Соборе 1666–1667 гг.²⁶ Зато Епифания Славинецкого он хорошо знал, ибо трудился над его латино-славянским словарем во время своего 15-месячного пребывания в Москве²⁷. Упомянутый Симеон — это, безусловно, Полоцкий, который жил девять месяцев в Москве во время пребывания там Крижанича и уехал до того, как хорвата сослали в Тобольск. Это доказывает, что даже десять лет спустя Крижанич был все еще в курсе московских событий и знал о том, что Симеон вернулся в столицу, пользуясь царским покровительством. А «протопоп глуховский» — это, возможно, старый нежинский знакомый Максим Филимонович, который приехал в Москву в начале 1661 года, правда, уже в сане епископа²⁸.

²² Печатный Пролог. Москва, 1661. С. 366–367.

²³ В ответ на обличение Никиты о крещении: *Обличение Никитино 15, да в той же государь Никонове книге напечатано: диаконом и чернцам и мирским людем и женам младенцов крещати и то он Никон велел напечатати от римския ереси (Жезл правления. Издан большим Московским собором 1666–67 гг. против раскольников. Москва, 1667. С. 81).*

²⁴ Крижанич Ю. *Об светом крещению*. С. 52.

²⁵ Там же. Крижанич называет Белой Русью как украинские, так и белорусские территории, однако это не этнос — в том же произведении украинцев названо «краинскими людьми» (с. 22).

²⁶ Можно ставить вопрос о том, как он мог читать в своей тобольской ссылке деяния Собора, где фигурирует имя черниговского архиепископа. См.: *Деяния Московскаго собора, о разных церковных исправлениях*. Москва, 1667. С. 90.

²⁷ Известно, что Крижанич написал около ста пятидесяти славянских слов с собственным переводом в одном из рукописных списков атрибутированного Епифанию словаря, который хранится в РГАДА (Ф. 381, № 1760). См.: Eekman T. *Križanič as a lexicographer // Radovi o životu i djelu Jurja Križaniča*. Т. 5. Zagreb, 1990. Р. 79.

²⁸ В 1658 году Крижанич покинул Рим и отправился в Московию, по дороге остановившись на несколько месяцев в Нежине, где пользовался гостеприимством местного протопопа Максима Филимоновича, известного сторонника присоединения Украины к Московии. См.: Белокуров С. А. *Юрий Крижанич в России*. С. 161–167.

Итак, Крижанич подчеркивает правоту киевской учености, противопоставляя силу здешних обычаев московской строгости, которую явно отождествляет со старообрядческим обскурантизмом. Известно, что хорват одобрял реформы Никона, однако сопротивлялся греческому влиянию на исправление книг. Известно также, что в 1647 г. он в первый раз посетил Россию и купил там «Кириллову книгу», о которой написал мнение для Конгрегации распространения веры и даже перевёл ее на латинский язык (*Bibliotheca schismaticorum Universa*, 1656 г.). Составленное им опровержение утрачено, однако в трактате о крещении можно найти целый ряд прямых и косвенных ответов на «Кириллову книгу» в вопросах, касающихся крещения. Трактат следует сопоставить и с другим произведением богословского содержания авторства Крижанича — работа под названием «Обличеніе на Соловецкую челобитну» была завершена в марте 1675 г. Здесь он обращается к соловчанам, опровергая пункты их челобитной царю. Предвидя в аргументах монахов и спор о крещении, хорват дает характерный ответ, показывающий силу его убеждений:

Еще хоште ко мне речы: ты еси простак, а не пастр ни учитель.
И сверх того иноземец: и некрещен но обливан: и латински еретик.
Како алда чиниш себе сам нашим учителем?

С кулико се дотичет римские јереси: я нисем тако тверд латинник, да небых рад и готов был причаститисе от светие Московские церкви јерејев: токмо да бы ме они хотели прияти, без крещеня а за второ, јесемли я крещен ²⁹.

Такой же ответ дает Крижанич-Милош Богдану в трактате «О светом крещению»:

...меньє страшно јест мне без јерејского прощєния (а зъ надејю на Божє прощєнїе) из сего живота преминути, неже вторим крещєнїем осквернившисє, от Христа отступити, и без спасєнїя надеји вѣь отчаянїю, и вѣь безсумєнном вечного огня ожиданїю умрити. Должен јесем искати и просити Јерејского прощєния. Аще пак ишчю и прошу, и недобываю, должен јесем не отчајати се, на надејю положить на Божє милосердїе ³⁰.

Итак, Крижанич видит в борьбе с перекрещиванием и звено в общей борьбе за единство Церкви, и путь к собственному спасению.

Приложение

Ниже воспроизводится полный текст 13-й главы трактата о крещении по изданию 1892 г., с. 50–55. Перед каждой статьей приведены заглавия, обозначенные на полях.

²⁹ Крижанич Ю. *Обличение на Соловецкую челобитну* // Крижанич Ю. *Собрание сочинений*. Вып. 3. Москва, 1893. С. 103–104.

³⁰ Крижанич Ю. *Об светом крещению*. С. 7.

Предил 13
Об Обливаню јако јест приятно во Восточној,
въ Киевској и въ Московској Церквах

Греки нехулет Обливанја

153. Гречески нови Богослови изобретоша множе вин: јимиже винет и оговаряют Римско крещенје. Јако хошем скоро показати. Али нигдеже ни во Правилех, ни у Толковников, ни у прочних Греческих учителейв необритајем: да бы Обливанје было отвержено.

Собори пријемаша Обливанје

154. Второ. Во всех седмех соборех Греки пријемаша къ общеню Папинские из Рима Намистнике: јиже вси быша Обливанјем крещени.

Богдан. Не при Соборех: но юже по седмом собору начаша Римляни обливати.

Милош. Лехко јест теби тако речьи: али треби јест и доказати. И недокажеш пак. Јако бо то нит истина, известно Доказанје нам јест Греческих всех учителейв об том молчанје. Ако бо бы то у Римлянов было ново дело: никакоже небыху того были Нови Богослови (Фотиј, и прочни) без споминка оставили, ни зъ молчанјем обминули: јиже всеки камен провернуша, ишчуци причин къ обвиньеню Римские церкви: и въ самом крещеню изобретоша иние пороки; об ныхже хошем мало посліје поведати. Из того адда јест очевисто: јако Восточна Церков всегда јест пријемала, и пријемляет за добро, Обливално крещенје.

Кијевска Церков хвалит Обливанје, въ Патерику

155. Третје. В Кијеву јест напечатан Патерик Пещерски: и в њем на листу 68 образ: како јест блажены царь Владимир крещен. Написаша Владимира сидеща в купели: а съ верха обливајет јего јереј водою. То обоје нит въ истине было : да бы Владимир был и Погружан, и Обливан. Али Кијевски Богослови то умиселно тако написаша: хотеши тим на разум подати, јако то обоје јест једнако добро: и Груженје, и Обливанје.

И в Потребнику

156. Четверто. Хвалние бо памети митрополит Петер Могила во Потребнику об том сие учит. Свето ди крещенје, јако Погруженјем всего въ воде, тако и облитјем водою, от верха главы чрез все тело, совершенно бывајет. Алити vsака церков, или первы, или вторы крещенја образ (начин) јако от древных времен держати обыче, тако да держит. Токмо се опасно да хранит: да трижди Погрузит, или да трижди Облијет оногo, јего же крестит.

Дете, ащче главу из материна тела изпустит, и во смертној страхоте будет: да будет крещено въ главе (на главе). И ащче потом живо от матере изидет, не подобајет jeho опет крестити, юже бо јест крещено. Тако Погребник.

И въ книгах об Миру

157. Пето. Инокенти Гизель, архимарит (sic) Кијевски, во книгах Об миру Бога со чловиком. К сеѣ тајне ди потребна јест вода. А воды тулико, кулико можно въ нѣѣ бити Погруженю трикратному: или кончи Обмивеню, любо Облиту трикратному, хотя и малому, на оногo јегоже крестет: по обычаю којея страны: пачеже при скудности воды. И јегда бы ди дете из материны утробы показало главу токмо, или ину началнију тела часть: тогда је имат абје крестити баба, или ктолибо, поливая ону част, јаже бы се показала.

Московска Церков хвалитже то все

Сие книги об Миру јесут принесены Великому Г(о)с(у)д(а)рю въ поклон: и приаты зѣ милостю и въ чест. И продаютсе на Москве без запрещенја слободно. Такоже и речены Патерик и Потребник Кијевски продаютжесе. И держет је у себе архијереји и vsаки Христјани: и чтут је, јако благочестиво и правоверно ученје. И из того се доводит: јако и Света Московска Церков верујет такоже, и хвалит Обливанје. Ако бо небы тако веровала: морала бы је запрещати и изводити: јако блудно и јеретическо ученје. А она пак не запрещает: но паче почтујет, и чтет. Иното једнако зѣ нѣими верујет.

Вса соборна Церков хвалитже

158. Шесто. С(ве)та церков Московска, и Возточна, и Кијевска, и просто рекши, вса соборна Церков, приѣмлет и чтет книги Прелог: и јеже јест въ нѣих написано, то все верујет бити благочестиво ученје. А въ тих пак книгах во Прелогу, на третји ден Феврара јест написано: Како јест светы мученик Вукол Кропльенјем крестил. Ако пак Церков приѣмлет Кропльенје: јавно јест, јако неосудјает Обливанја.

Московски Велики Собор хвалитже

159. Седмо. Светијушы Патријарх Јоасаф, и јиге јест при њѣм учинѣн освещены велики собор (во книгах својих патриаршеских и соборних, наречених Жезел управленья повтаряет, приводит и укрепляјет тоже Светог Вукола крещенје, сими ричми: Мученик ди Христов Власиј (јиге и Вукол именован ся) веровавшая покротив водою от коноба, въ њѣмже сам варен бѣше, крести јих во имя с(ве)тия Тројицы. Прелог Феврара въ 3.

Московска Церков приємльет Обливаних

160. Осмо. Преосвещены Г(о)с(по)дин епископ Барановичъ јест уписан въ сем послѣднемъ освещеномъ Московскомъ Полуповсудномъ Собору. Полуповсуднимъ ји зову: вещи бо јест от Помѣстного: понъ-еже на нѣмъ быша два постранна, и третїи домашнїи патриарх. На томъ же собору быша и нинѣ на Москвѣ живутъ, велечестни отци, Епифаниј, и Симеон, и ини Белоруски Андрејевскаго монастыря отци. И таможе живетъ велепочтованы г(о)с(по)дин Протопоп Глуховски. Тихъ ако бы кто опиталъ об крещенїи: вѣмъ јако быху отвѣщали и признали: јако и сами по большеј части, быша Обливани и самиже инихъ обливая крестиша.

И то нитъ было освещеному собору безвѣстно, но добро ведомо. И нинѣ ведоможе јестъ стишшему патриарху: и всеј с(вет)ој Московској Церкви. И та с(ве)та церковъ всегда приѣмала јестъ, и нинѣ приѣмльетъ къ общенїю, тѣе тако Обливанїемъ крещенїе Архїереје, и ереје, и много миряновъ: и неопоминајетъ јихъ об крещенїи. Гдѣ сѹтъ адда они, јѣже велѣтъ, да бы с(ве)та Московска Церковъ Обливанїе отривала и осудѣала?

161. Богдан. Али мы видимъ: јако на Москвѣ обливанихъ крестѣтъ. Московска адда церковъ обливанїе осудѣаетъ.

Милош. Ако јестъ можно, да Церковъ једну вещь и приѣмльетъ, и осудѣаетъ: признаваю ти, јако осудѣаетъ. Јужѣ бо ти свѣтло показяхъ, јако приѣмльетъ. И тако, приѣмльетъ, и не приѣмльетъ: осудѣаетъ и не осудѣаетъ. Али то пакъ нитъ можно: једну вещь, въ једно время, и осудѣати, и неосудѣати. И то јестъ дурно об церкви велити и мнѣити: дабы церковъ неможно и незбытно дело делала.

Стоглавны Собор, и јего заповѣдъ въ сујету вержена

162. Девето. Истина јестъ: јако та церковъ во нико время јестъ осудѣала. То јестъ, во время Стоглавнаго Собора, и по томъ, все до сего великаго Собора.

И нинѣ пакъ јестъ Московска церковъ, чрезъ свој велики Соборъ, онъ столглавны облудны соборъ осујелила, и несоборомъ сотворила. И во всеје Подсудныя церкви кнѣгахъ, во Прелогѹ: и во својихъ соборныхъ Жезловыхъ кнѣгахъ: Церковъ хвалитъ Кроплѣнїе. И прїяла јестъ Церковъ Московска, и держитъ, Кијевски кнѣгы (Патерикъ, Мотребникъ (sic), и Объ Миру) въ нѣихъже јестъ ухвалѣно Обливанїе.

И свѣрхъ всего таже церковъ изповѣдајетъ: јако она нетворитъ раздора отъ Восточныя, ни отъ Кијевскія церкви: но зъ нѣими все једно верујетъ. Зато бо јестъ и Соборъ учинѣнъ, и кнѣгы исправлѣны: да се утвердитъ Согласїе и Једнѣстъ зъ Восточною Церковю. Ако пакъ Московска Церковъ мислитъ и желѣтъ зъ Восточною једнѣстъ держати во Молитвахъ, заисто много пачѣ желѣтъ једнѣстъ держати во Светинахъ.

Собрание

Не церков но јереј по својеј вољи крестит Обливаних

163. Зато адда собирајем, јеже из всего того послідовно и нужно идет, и велім: ако нине кого обливаного на Москве крестет, того некрестит Московска Церков, но крестит јего Архијереј, или Јереј сам от себе, и по својеј вољи.

Некрестит бо јего, по Московского Великого собора, ни по Московские Соборные церкви вельено, но по Стоглавного развальеного и сујетного собора вельено. Ако бо ки архијереј что мимопутно, и церковним књигама противно учит или делајет: оного мы неможем оноје церкви ученјем и делом звати. Въ Цариграду јест было никулико редом архијерејев, јиге Образовломство проповидаша. Али мы не велім, да бы Цариградска церков была тако думала или учила, но они архијереји сами от себе, и церкви супротивно, тако думаха и учиша. Ако судија супротивно Царскому Судебнику судит, оно нит Царов, но јего Судијин суд. Тако тоже ако Архијереј супротивно Церковним књигама и правилом учит, оно нит тоје Церкви ученје. Доклье бо Књигы јесут целы, дотлье и Церков пребывајет Церковю, хотя (sic) архијереј једен или множи поблудет. А јегда пак и Књигы будут въ нечестје претворены, тогда юже и Церков она престајет быти Христовою Церковю, и пременяјетсе въ Антихристову синагогу.

164. Влаженопаметны и приснохвалны патријарх Филарет јест ту вещь от многих лучше разумил. Обличил бо јест, велико у Греческих учителей об Крещеню быти разномумје, и бесмистје. И по наслідку доброже јест уразумил, и собрал, и признавајет, јако по нуды на једној или на другој стране јест Тма и Лаж, и јако Истина и правы с(ве)тих правил разум јешче небыше на свит изишел. Али при том, и по всем том разномумю и безместю, разумилже јест јако он ни сам собою ни зъ меньшим архијерејев числом, немогаше Стоглавного Собора развалити, ни тоје сумњи докончати. Зато адда заповидал јест всим, того Стоглавного Собора отлуку держати до времена, да небудет въ церкви раздора. А во пригодно пак време (заповидалже) да се учинит Болшы Собор. И да на нѣм разсудет Тму, и Лаж, и Безмистје того разномумја, и да на свит изведут правы Апостолских и Соборных Правил разум ³¹.

³¹ Эта очень смелая и оригинальная точка зрения относительно патриарха Филарета выходит за рамки данной статьи, однако заслуживает дальнейшего внимания. Уже в начале трактата Богдан удивляется тому парадоксу, что Милош упоминает о патриархе в качестве аргумента против перекрещивания латинян, тогда как известно, что на Соборе 1620 г. Филарет был радикальным защитником перекрещивания латинян и даже православных из Литвы и Польши.

Иллюстрации



№ 1. Крещение армянина: *Патерик или Отечник Печерский*.
Киев, 1661. С. 168



№ 2. Крещение короля франков Хлодвиг святым Ремигием
(498 г.), анонимный художник Сен-Жиля, около 1500 г.

Иллюстрации



№ 1. Крещение армянина: *Патерик или Отечник Печерский*.
Киев, 1661. С. 168



№ 2. Крещение короля франков Хлодвиг святым Ремигием
(498 г.), анонимный художник Сен-Жиля, около 1500 г.



№ 5. Крещение евнуха: Требник Петра Могилы.
Киев, 1646. С. 49

Valérie Geronimi

YURIY KRIZANIĆ ABOUT THE BAPTIZING RITE ACCORDING TO KYIVAN THEOLOGY

In the general debate about the need in Muscovy to rebaptize those who have been baptized according to the Roman Catholic rite, Krizanić writes an entire treatise on the validity of the latter. In his treatise two characters have a long dialogue: the Russian Bogdan and the Croat Milosh. The latter, identified as the author, demonstrates his knowledge of moral theology from the Greek Fathers up to modern theologians. Quoting Kyivian orthodox literature, the "Pecherskii Patericon", the "Book of Needs" by Peter Mohyla and the treatise "Man's Peace with God" by Innokentii Gizel, Milosh/Krizanić brings concrete examples of the validity of sprinkling three times during baptism. Krizanić also mentions that most of the famous Ukrainians living in Moscow at that time were baptized according to the Roman Catholic rite. Krizanić wrote this treatise in 1666–1667, during his exile in Tobolsk.

ЛАЗАР БАРАНОВИЧ ПРО ГРІХ І ЧЕСНОТУ

У статті аналізується поняття гріха і чесноти у поетичній збірці Лазаря Барановича «Аполлонова люття» під кутом зору публічної покути автора.

«Будемо розкаюватися, якщо книга про покаяння не буде видана. Тепер в Ізраїлі небагато учителів»¹ — писав Лазар Баранович у листі до архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля, маючи на увазі трактат *«Мир з Богом чоловіку»*, що саме тоді готувався до друку². Судячи з листів преосвященного, він читав цю працю ще неопублікованою і вважав, що її якнайшвидше видання є «діло добре» та слугуватиме «на користь Церкві і на те, щоб пекельні ворота не подужали її»³. Сам Баранович, усвідомлюючи покладену на ієрарха відповідальність та постійно піклуючись про спасіння пастви, також виклав на письмі власне вчення про гріх і цноту, щоправда, надавши своїм роздумам вільної форми художнього твору (проповіді та поезії), а не систематизованого богословського трактату⁴.

У рамках однієї статті немає змоги не тільки оглянути всю спадщину Барановича⁵, а навіть подати детальний аналіз його уявлень про гріх і цноту, їх генезу та значення у житті людини. Відтак, метою цієї розвідки є окреслення лише можливих напрямів дослідження на

¹ *Письма преосвященного Лазаря Барановича*. Изд. 2-е. Чернигов, 1865. С. 4. (Лист № 42: осінь 1668 р.). Майже дослівно ця фраза повторена у листі від 13 березня 1669 р.: Там само. С. 78. У листуванні з Інокентієм Гізелем Баранович, жаліючись на розбої та негоди воєнного часу, неодноразово наголошує, що церковні ієрархи несуть відповідальність за спасіння пастви і повинні вживати дієвих кроків, щоб «наставляти людей на добре» (Там само).

² Йдеться про книгу: Гізель Інокентій. *Миръ съ Б(о)гомъ ч(е)л(о)вѣку, или покаяніе с(вя)тое, примиряющее Б(о)гови ч(о)л(о)вѣка*. К., 1669.

³ *Письма преосвященного Лазаря Барановича*. С. 78.

⁴ Баранович Лазар. *Меч духовный*. К., 1666; Його ж. *Труби словес проповідних*. К., 1674; Його ж. *Luittia Apollinowa*. К., 1671.

⁵ Рік та місце народження Лазаря Барановича точно не встановлені. За різними джерелами, датою його народження може бути 1600 або 1620 рік. Початково він здобув освіту у Києво-Могилянському колегіумі, а потім коштом Петра Могили завершував її у Каліській та Віленській академіях. Викладав у Києво-Могилянському колегіумі, а з 1650 по 1657 рр. був його ректором. З 1657 р. єпископ, з 1666 — архієпископ Чернігівський та Новгород-Сіверський. Впродовж майже двадцяти років управляв Київською митрополічною кафедрою. Автор двох збірок проповідей, декількох поетичних збірок, полемічного трактату *«Нова міра старої віри»* (1676 р.). Детальніше про це див.: Хижняк З. *Баранович Лука // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* К., 2001. С. 59–60.

прикладі поетичної збірки під назвою «Аполлонова люття». Випереджаючи можливі закиди, відразу зауважу, що український ієрарх вочевидь не створив (і не міг, і не прагнув створити) якогось нового вчення про гріх і цноту, яке б виходило за рамки ранньомодерного православного та католицького богослов'я. Тому в контексті дослідження поглядів преосвященного Лазаря, як і ранньомодерної релігійної свідомості в Україні загалом, цікавіше звернути увагу на те, що вибиралося з уже відомого, на чому робилися певні наголоси, що і як інтерпретувалося. Адже «Аполлонова люття» є чи не першим у Київській митрополії твором, де бачимо переконливо позитивний образ людини, а також перелік та характеристику притаманних християнинові чеснот, до котрих слід прагнути, а не тільки гріхів, яких необхідно остерігатися⁶.

Обсяг цієї книжки – 560 сторінок (формат ½), а весь текст поділено на дуже різні за обсягом (від кількох коротких віршів до декількох десятків сторінок) тематичні розділи, які, у свою чергу, часом мають власну внутрішню рубрикацію, котра здебільшого вказує не стільки на стислу тематичну єдність уміщених текстів, скільки на прагнення автора акцентувати певну проблематику. Чеснотам присвячено у книзі два розділи: «О спocie (in communi)» (с. 336–339) та «О сnotach (in particulari)» (с. 339–357). Другий з них поділено на рубрики: O mądrosci, O pokorze, O cierpliwosci, O czystosci, O jalmuznie, O poscie, O wstrzemieszliwosci, O dobrym przykładzie, O modlitwie, O płaczu, O trwaniu na modlitwie. Після цнот у такому ж порядку (спочатку загальні, потім часткові) розглядаються гріхи – «O grzechu (in communi)» (с. 357–390): O pianstwie, O leniństwie, O pochlebstwie, O smiechu, O obmowie, O malowaniu twarzy, O próżnei chlubie, O hereziey, O roskoszy, O złym nabyciu, O rozboiu; «O Grzechu (in particulari)» (с. 390–404): O pysze, O cielesnosci, O gniewie, O łakomstwie, O kłamstwie. На завершення розділу про гріхи Баранович поміщає ще підрозділ, який названо «O nawiedzeniu Bożym za grzechi» [405–430], що має рубрики: O ogniu, O powietrzu, O trzęsieniu ziemie, O wojnie.

Хоча Баранович виділяє спершу розділ про цноти, а вже потім пише про гріхи та **кари** за них, впадає в очі виразна неспівмірність цих розділів, де перший (позитивний) істотно менший за обсягом від другого (негативного). До того ж, видається втраченою бінарність опозицій, притаманна ранньомодерному моральному бого-

⁶ У текстах попередників та сучасників Лазаря Барановича – Кирила Транквіліона-Ставровецького, Петра Могили, Інокентія Гізеля, Йоаникія Галятовського, Антонія Радивилівського ми бачимо здебільшого опис гріхів, а їхні уявлення про характер чеснот реконструюються як способи поведінки, що не допускають певних гріховних вчинків, а не як структурно прописана певна позитивна програма. Детальніше про це див.: Dova L. *To Act or to Doubt: The Doctrine of Conscience in Inokentii Gizel's Treatise Man's Peace with God* / Journal of Ukrainian Studies. 2006. Vol. 31, no. 1–2 (Summer–Winter). P. 135–148.

словію з емпіричним трактуванням гріха, де протиположно до кожної провини має бути відповідна цнота, оскільки висновки про сутність та природу переступів робляться не тільки на основі ідеальних приписів, а й виходячи із спостереження за поведінкою людей та каталогізації їхніх учинків⁷. Утім, під час детальнішого прочитання віршів виявляється, що їм притаманна внутрішня антиномічність, коли, мовлячи про певну цноту, автор обов'язково доводить до думки про те, що в реальному житті переважають протилежні їй негативні вчинки, а вірш-роздумування про гріхи обов'язково вміщує декілька строф з молитвою про те, щоб замість гріха Господь послав відповідну цноту і не дав згинутися вічною смертю. Така імпліцитна присутність опозиційних пар у кожному окремому вірші вирівнює обсягову неспівмірність розділів.

Важко судити про коло читачів, яким було адресовано «*Аполлонову лютню*»⁸. Вочевидь, це мали бути освічені люди, які не просто вміли читати, а й мали смак до поетичного слова⁹. Сам преосвященний Лазар передбачав, що твір його, хоч і написаний по-польськи, буде читатися і поляками, й україномовними шанувальниками прекрасного¹⁰. Враховуючи «сповідальний характер»¹¹ віршів, не виключаю, що орієнтувався поет насамперед на освічене духовенство.

У контексті культурологічного дослідження збірки¹² цікавим є той факт, що своєрідним «ліричним героєм», від імені якого і про якого ведеться мова в абсолютній більшості творів, виявляється сам

⁷ Детально про це див.: Еріксон М. *Християнское богословие*. СПб., 2002. С. 475–492.

⁸ Про можливих адресатів книжки див.: Frick D. A. *Lazar Baranovych, 1680: The Union of Lech and Rus // Culture, Nation and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)* / Ed. by Andreas Kappeler, Zenon E. Kohut, Frank E. Sysyn, and Mark von Hagen. Edmonton-Toronto, 2003.

⁹ Тут я жодним чином не торкаюся рівня поетичної якості уміщених у книжці текстів.

¹⁰ Так, у вірші «Autor na pisma swoje», прохаючи прихильно поставитися до своєї поезії, Баранович пише «O dwie cię słowa, czytelniku, proszę: *Wiecznaia pamiat*, w tych moymu żywot noszę» (виділення моє. — Л. Д.) (*Lutnia Apollinowa*. С. 547). Вжитий тут вираз «вічна пам'ять» вочевидь міг бути звичним тільки в українській транскрипції церковнослов'янської заупокійної служби. До польськомовної аудиторії Баранович також звертається окремим віршем «Rusin do polliaka coś po polsku gda», де однозначно позиціонує себе як людину, для котрої польська є чужою (вивченою) мовою, якою він пише не тому, що так мусить або тільки так уміє, а тому, що він, як поет, є вільним вибирати «jako w baikach, tak i w mowie» (*Lutnia Apollinowa*. С. 550).

¹¹ Термін запозичено з праці М. С. Уварова «*Архитектоника исповедального слова*» (СПб., «Алатейя», 1998), в якій автор розглядає сповідь не тільки у традиційному християнському розумінні — як необхідний перший крок до каяття і очищення, але і як унікальне явище художнього мовлення, що стало своєрідним організуючим моментом у прагненні до подолання «хаосу свідомості».

¹² Про літературно-художню сторону поезії Барановича див.: Radyszewskij R. *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku*. Cz. 1: *Monografia*. Kraków, 1996.

поет: він випробовує власне сумління¹³, скаржиться на свою неміч, старість та хвороби¹⁴, розмірковує над обов'язками церковного ієрарха і ділиться тривогами щодо відповідальності за їх неналежне виконання¹⁵, бідкається у гріхах «юності», коли бажання плотської утіхи брало гору над доказами розуму і страхом согрішити. Як чернець та духовний пастир мирян він приміряє до себе вимоги християнського благочестя і доходить висновку, що, як істота слабка, не здатний їх усі виконати. Врешті, він шукає собі виправдання перед Богом і перед людьми і знаходить його в ушкодженості людської натури¹⁶. Поет говорить про те, як важко (а то й неможливо) узгоджувати любов до земного життя з любов'ю до Бога, ламентує з приводу того, що на шальках терезів його сумління гріховні вчинки переважають доброчесності, а розум і воля безсилі перед земними потребами плоті¹⁷, та, попри все, висловлює палку надію і непохитну віру в можливість «здобути Небо» самою милістю Бога, якому більше слави від спасіння заблудлої овечки, ніж від її погибелі.

Чи можна припустити, що написання та публікація «Аполлонової лютні» була для її автора певним жестом «сповідальності слова» та його «громадянського служіння». Вочевидь, Лазар Баранович добре усвідомлював значимість письменницької праці, на що неодноразово вказує і в своїй збірці¹⁸. Він шкодує про біди, які випали Україні, він пише про те, що тривала громадянська війна є результатом Бо-

¹³ Наприклад, у вірші «Grzeszyc nie leni, a na grzech threni»: «To biada do mnie: i piszę i mówię / dobrze, a o złym grzechu myśl iest w głowie. / ... / Grzech mię z mordował iako tyran iaki / ... iako piak u mnie gniazdo uwił sobie / Moie sumnienie ustawicznie zobie...» (*Lunia Apollinowa*. С. 357–358).

¹⁴ Тут переважно вірші першої частини книги, які становлять приблизно чверть усього її обсягу, а також чималий прикінцевий розділ «O chorobach» з детальними рубриками: Na bolenie oczu, Na ślepotę, Na spuchnienie gęby, Na bolenie zębów, Na bolenie żywota, Na bolenie płecy, Na bolenie nog, Na kaszel, Na katar, Na gościec, Na febrę, O skutkach choroby, O lekarstwie (Там само. С. 440–458).

¹⁵ Наприклад, вірш «Zle przełożony, gdy nieuczony»: «Znam to do siebie, zem starszy nie cale / Doizrzeć wszytkiego z słabosci nie mogę / Ztąd należyta sobie czynię trwoę / Naistarszy Panie, przebacz grzechi moje / Jezeli nie tak, iako starszy stroie / Za mnieiszych grzechi nie nanies karania / Lękam się za nich na siebie karania» (Там само. С. 530–531).

¹⁶ Розділ «O ułomności natury ludzkiej» (Там само. С. 464–471).

¹⁷ Один з численних прикладів — віршик «Grzech kroluie, nas morduje»: «Kroluie we mnie grzech, co chce, to czyni / ... / Zaluję zem się pokalał, a przecię / W tez błoto lazie iako głupie dziecię / Poki się swoją będę wołał rządził / zrozumiałe się poty będę bładził...» (Там само. С. 388).

¹⁸ Одним з таких прикладів може слугувати вірш «Uzał się moi Panie, pusc na świat pisanie», де автор спершу просить у Бога, щоб випустив до читача працю поета, бо «сидіння дома» для неї — це і темниця, і вигнання, а далі просить зглянутися над важкою працею автора: «Uzał się Panie, ze pracował srodze / Pisma by wyszły, koło tego chodzę. / Trzymać je w prochu nie chce mi się zgola / Podięta praca na mnie coraz woła / ... / Jakos otworzył zrenienie ślepemu / Tak świat otworzyć racz pisaniu memu...» Далі прозоро натякається, що поетове слово для читача — це те саме, що терновий вінець для Христа. Воно може боляче вколоти і навіть зранити, але, прийнявши їх, можна сягнути Неба: «Niechże obaczy świat moje pisanie / O to nie stoię choc im kto przygania / Wszystkim się rzadki upodobać może, / między cierniami zwykły rosnąc roze: / Muszą być ciernie, zadadzą li ranę / Przypomnię sobie że Pan był karany...» (Там само. С. 193).

жої кари за важкі гріхи, скоєні колись населенням цієї землі. Він посилає Богу молитву про звільнення від воєнного лихоліття і закликає людей покаятися та прийти до Бога. Описуючи основні християнські цноти, поет жалкує, що не володіє ними досконально, і просить Бога послати йому прагнення до цнотливого життя. Він не риторично вимагає від читача «так чини, бо так правильно», а намагається через низку прикладів викликати бажання змінити свою натуру на краще. Він виводить саме поняття «цноти» до певного морального імперативу, який не завжди і не обов'язково розпадається на окреслені ланки. Досягнення цноти — це мета земного життя людини, це її мудрість, її альфа і омега, так само як здобуття надії на спасіння є остаточною метою всього існування людства. А вчинення гріха, на його думку, — це навіть не просто матеріалізоване зло, а шлях, яким людина суперечить своїй природі, опираючись власному щастю і власному покликанню.

Але закликати паству до богобоязного життя і публічно каятися у плотському гріхові (нехай навіть скоєному в юності) — це не одне і те саме ¹⁹. Крім того, як видно зі змісту, преосвященний Лазар не ставив собі за мету описати всі гріхи відповідно до їх класифікації за принципом переступів проти Заповідей Божих та Заповідей Церковних. За реєстром включених гріхів важко навіть сказати, що він, ідучи емпіричним шляхом, описує усі гріхи, які найчастіше трапляються, бо, скажімо, відсутній такий, мабуть, поширений у воєнному часі, гріх, як убивство. Натомість майже три сторінки відведено гріхові «фарбування обличчя», але пояснюється він тут не так, як, скажімо, у Галятовського, на чию думку фарбування — це спосіб звабити чоловіка або натяк на бажання плотської утіхи. Барановича обурює сама думка людини, що Бог міг створити її недостатньо красивою і що вона може «покращити» творіння Бога. Тому прикрашання себе — це не просто крок до розпусти, а своєрідний бунт проти Творця, це «глупство», через яке людина замикає свій внутрішній світ від прийняття Правди. Так само гріх «пихи» він пояснює як нерозуміння людьми великого плану Творця, у якому кожен має своє місце і свій дар. Тому, на його думку, навіть найзлиденніша людина, коли до неї добре придивитися, несе у собі іскру Божу, а відтак — не є обділеною і не вартує зневаги тільки за те, що недостатньо багата, або вчена, або мудра, або вродлива.

І ще одна цікава думка, що лейтмотивом проходить у віршах про гріх пихи: однакові не тільки люди різних станів, однаковими є і

¹⁹ Див. вірш «Cielesnik do Boga osmieleł przeto, że Bog się z Panny wcielił»: «Twarz krwią zapływa od wielkiego sromu / ... / Zem się na sprośny grzech cielesny walił. / W oczach mi pali wspominać sromota / Jak mię cielesna trapiła niecnota...» Далі три сторінки вірша присвячені спогадам про те, як такий гріх міг статися, як розум і воля не зуміли утримати плоть від гріховного вчинку, як потрібна допомога Бога для того, щоб загнuzдати потреби плоті і яким цінним може бути з цього пожиток (*Lutnia Apollinowa*. С. 391–394).

люди різних народів та різних християнських конфесій. Баранович, на відміну від своїх соратників, — ієрархів Київської митрополії, не сповідує церковного ексклюзивізму (за винятком, хіба, традиційно ворожого ставлення до вчення Арія) і вважає, що спастися можуть усі, незалежно від того, до якої конфесії належать, аби їхня віра була міцною, а справи достойними. Концепт братерської любові для нього виявляється важливішим, ніж концепт конфесійної ворожості. До того ж, він і тут уважає гріхом надмір багато дискутувати про Бога та догмати віри, аби не впасти у гріх зарозумілості й не переступити межу, за якою людина не має права мудрувати, бо ніхто крім Сина не знає Батька, а ніхто крім Батька не знає Сина, і на землі люди ніколи не знайдуть надійного раціонального ґрунту, аби довести свою правоту чи спростувати опонента. Звичайно, така «толерантність» не виключала того, що у «своєму домі» архієпископ Лазар сумлінно стежив за дотриманням церковних правил і канонів і гнівно відповідав на критичні закиди в бік Православної церкви. Але справжньою цнотою він усе ж таки вважав не війну, а смирення і спокій та здатність «учити доброму».

Що ж могло вплинути на специфічний набір «сюжетів» поетичної збірки Барановича? На які зразки він орієнтувався, укладаючи збірку? Чи могло у нього реально з'явитися усвідомлене прагнення здійснити свого роду публічну сповідь, тим самим наче запрошуючи до каяття свою паству, демонструючи, що сповідь не є страшною і може принести духовну втіху? Чого домагався Баранович — один із найвищих ієрархів Київської митрополії? Заспокоїти власне сумління через публічність каяття чи актом такої публічної сповіді показати пастві, що ніхто не вільний від гріха, але у кожного є шанс спастися?

Михайло Уваров, аналізуючи європейську ранньомодерну традицію літературної сповіді, пише:

Текст сповіді виникає тільки тоді, коли необхідність каяття перед Богом виливається у каяття перед собою... Сповідь публікується, читається, прочитується. Сповідальне слово не тільки «організовує хаос свідомості», але й «наводить у ньому порядок та стрій, лад і гармонію». Важлива принципова текстуральність свідомості-у-сповіді, причому в даному випадку людина виявляється перед обличчям Абсолюту, в ній задіяні найвищі потенції свідомості. В істинності сповідального слова відбувається синтез категоричного імперативу та універсальних абсолютних цінностей, хоча сам механізм цього синтезу залишається загадкою. У цій істинності можна шукати критерії автентичності тексту, в тому числі тексту філософського²⁰.

Чи можна приміряти цю «європейську мантию» до ранньомодерного українського релігійного поета? Чи не міг насправді український ієрарх намагатися таким чином навести деякий лад як у влас-

²⁰ Уваров М. С. *Архитектоника исповедального слова* // http://anthropology.ru/ru/texts/uvarov/arkh_01.html

ному сумлінні, що, мабуть, навряд чи було кришталевим чистим, зважаючи на активну участь Барановича у політичному житті, так і в свідомості своїх співгромадян, яким, поза вибором політичних симпатій, значно більше долягали перманентна війна, брак стабільної світської влади, а відтак і порядку, що приносили не віртуальні, а цілком реальні фізичні страждання та матеріальні втрати? Як пояснити цим людям, що Бог справедливий? Як їх «конфесіоналізувати», дисциплінувати їхнє церковне життя, як вплинути на формування їхньої моральної парадигми, як допомогти здобути душевний спокій, нарешті найголовніше — як направити їх на шлях спасіння? Жорстким моральним ригоризмом, втіленим у проповіді, досягнути цього ставало дедалі важче. Але можна було це зробити через «публічність» власного прикладу.

Може, саме тому автор починає своє «сповідальне» слово, виправдовуючись не тільки перед Богом, а й шукаючи виправдання перед людьми, просячи прихильно прийняти його науку, навіть коли сам він не завжди учинково слідує її постулатам. Він оспівує свій Абсолют — Єдиного в Трійці християнського Бога, він ставить для себе найвищу планку у вимогах дотримання християнської моралі, він м'яко, але наполегливо розкриває марноту земного життя і намагається заохотити читача до вибору такої ж високої планки задля того, аби здобути вічне життя у Небі. Чи міг такий «літературний концепт» бути продуктивним і знайти вдячний відгук в українському соціумі середини XVII ст.? Чи свідомо ставив Баранович перед собою мету саме через акт публічного каяття залучити паству до активнішої участі у колективному житті Церкви? Це питання, які ми можемо сьогодні тільки ставити. Як і питання про те, що взагалі означала сповідь у приватному житті членів ранньомодерного українського соціуму.

Larysa Dovha

LAZAR BARANOVYCH ABOUT SIN AND VIRTUE

In the article the idea of sin and virtue in the poetic collection of Lazar Baranovych «Lutnia Apollinowa» from the point of view of the public penance of the author is analysed.